

С. Б. Базилевський

аспірант кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена функціональним зловживанням процесуальними правами, що є найчисельнішою групою з усіх зловживань, пов'язаних із затягуванням розгляду господарських справ. Критично проаналізовано судову практику господарських судів усіх інстанцій та розкрито правові позиції зазначених судових установ. Висвітлено наукові погляди та розкрито авторські міркування щодо вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: функціональні зловживання, процесуальні права, господарський процес, затягування судового розгляду, судова практика.

Постановка проблеми. З огляду на розуміння зловживання процесуальними правами як використання процесуальних прав всупереч меті судочинства або меті конкретного процесуального права найбільший інтерес для нашого дослідження становить класифікація процесуальних зловживань залежно від мети останніх. У цій статті ми розглянемо найпоширеніший різновид зловживань процесуальними правами в господарському судочинстві, зокрема функціональні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практика господарських судів першої, другої та третьої інстанцій свідчить про те, що сторони часто використовують свої процесуальні права недобросовісно та для затягування строків розгляду справи, словом – проти інтересів правосуддя та процесуальних прав інших учасників процесу [5, с. 16]. Юридична література також визначає різні підходи до класифікації зловживань процесуальними правами в господарському процесі. Такий висновок зроблено на основі праць В.В. Комарова, Т.А. Цувіної, О.О. Перекрестної, А.І. Приходько та інших учених.

Мета статті – на основі аналізу результатів загальнотеоретичних досліджень та практики господарських судів усіх трьох інстанцій виявити основні прояви функціональних зловживань процесуальними правами у господарському процесі та запропонувати шляхи їх вирішення й запобігання їх появі.

Виклад основного матеріалу. Функціональні зловживання процесуальними правами спрямовані на порушення розумних строків розгляду справи господарським судом: по-перше, зловживання, спрямовані на затягування власне судового розгляду справи, по-друге, зловживання, спрямовані на відтермінування вступу судового рішення у законну силу та його реалізацію, зокрема зловживання під час оскарження судового рішення у судах вищих інстанцій та зловживання під час виконавчого провадження.

Найбільшу групу зловживань процесуальними правами у господарському судочинстві становлять зловживання першого виду, що спрямовані на затягування власне судового розгляду справи. Практика Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ) дозволяє зробити висновок, що як і в адміністративному судочинстві, одним із видів зловживань процесуальними правами у господарському судочинстві вважається неявка осіб, які беруть участь у справі, на судові засідання. У п. 3.14 постанови пленуму ВГСУ від 26.12.2011 р. № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» зазначається, що нез'явлення представників учасників судового процесу на судові засідання без поважних причин та без повідомлення причин, якщо їх явку судом визнано обов'язковою, також може розцінюватися судом як зловживання процесуальними правами. Відповідна практи-

ка, спрямована на умисне затягування судового процесу, порушує права інших учасників судового процесу та суперечить вимогам ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ), учасником якої є Україна, стосовно права кожного на розгляд його справи упродовж розумного строку. Під затягуванням судового процесу розуміються дії або бездіяльність учасника судового процесу, спрямовані на неможливість початку розгляду судом порушеної провадженням справи, неможливість прийняття судом рішення в даному судовому засіданні, створення інших перешкод у вирішенні спору по суті з метою недосягнення результатів такого рішення протягом установлених законом процесуальних строків. ВГСУ визнає зловживання процесуальними правами такі дії чи бездіяльність:

1) нез'явлення на судові засідання господарського суду представників сторін або однієї з них [1, с. 3];

2) нез'явлення представників учасників судового процесу на судові засідання без поважних причин та без повідомлення причин [2, с. 3];

3) нез'явлення представників учасників судового процесу на судові засідання без поважних причин та без повідомлення причин, якщо їх явку судом визнано обов'язковою [1, с. 4].

Водночас намагання ВГСУ сформулювати визначення поняття «затягування» судового процесу потрібно оцінити схвально. Проте у цьому разі не слід ототожнювати поняття «зловживання процесуальними правами» та «затягування судового процесу», а також пов'язувати затягування розгляду справи лише зі зловживанням сторонами своїми процесуальними правами. На наш погляд, затягування судового розгляду може бути нелегітимною метою зловживання процесуальними правами і відповідним наслідком останнього. Проте затягування судового розгляду може спричинятися не лише процесуальними зловживаннями. Причини судової тяганини є диверсифікованими, про що свідчить практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, ЄСПЛ ґрунтується на тому, що розумність тривалості провадження повинна визначатися з огляду на обставини справи та з урахуванням

таких критеріїв: складність справи, поведінка заявника та відповідних органів влади, а також ступінь важливості предмета спору для заявника [3, с. 6]. Оцінюючи такий критерій, як поведінка заявника, ЄСПЛ зауважує, що активна співпраця із судовими органами не вимагається від заявника. Особа повинна лише добросовісно користуватися своїми процесуальними правами, утримуватися від зловживання тактиками затягування процесу і використовувати заходи зі скорочення тривалості розгляду справи судом, що передбачені національним законодавством [4, с. 7]. Отже, причини затягування судового процесу можна умовно поділити на дві групи: по-перше, суб'єктивні причини, що залежать від волі суб'єктів судочинства, по-друге, об'єктивні причини, що не залежать від них. Суб'єктивні причини затягування судового розгляду можуть залежати, по-перше, від волі осіб, які беруть участь у справі, але у такому разі вони можуть стати наслідком зловживання останніми своїми процесуальними правами або невиконання процесуальних обов'язків; та, по-друге, судова тяганина може бути спричинена вадами у роботі судових органів.

Варто зазначити, що судова практика, на жаль, далека від розуміння зазначених особливостей, наслідком чого є неправильне тлумачення феномену зловживання правом, повне нерозуміння сутності цього феномену, його ототожнення одразу з бездіяльністю сторін та з порушенням їх обов'язку, прикладом чого може слугувати наведений нижче фрагмент із судової практики. Так, в одній з ухвал ВГСУ зазначається, що в матеріалах справи відсутні докази поважності причин неявки представника ТОВ «Регіон-Інвест» в судові засідання 20.12.2012 р. Отже, ТОВ «Регіон-Інвест» не скористалось наданими йому правами та його бездіяльність може розцінюватися судом як зловживання своїми правами та затягування судового процесу [5, с. 4]. Очевидно, що та сама дія не може бути оцінена водночас як зловживання процесуальним правом, бездіяльність, невиконання обов'язку та затягування судового розгляду.

Наступний вид зловживань процесуальними правами, спрямованих на затя-

гування судового процесу, пов'язаний із подачею необґрунтованих клопотань. Зокрема ВГСУ визнає зловживання процесуальними правами такі дії:

1) подання необґрунтованих клопотань про вчинення судом процесуальних дій;

2) подання учасниками судового процесу клопотань (заяв) про вчинення господарським судом не передбачених Господарським процесуальним кодексом (далі – ГПК) процесуальних дій [2, с. 6];

3) подання другого і наступних клопотань (заяв) з того самого питання, яке вже вирішене господарським судом [1, с. 5]. У п. 4 Інформаційного листа ВГСУ «Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві» від 15.03.2010 р. № 01-08/140 зауважується, що у таких випадках з урахуванням обставин справи господарський суд може залишити відповідне клопотання (заяву) без розгляду, приєднавши його (її) до матеріалів справи і зазначивши про це в описовій частині рішення, прийнятого по суті справи (або в ухвалі, якою закінчується розгляд справи).

Як свідчить аналіз матеріалів судової практики, одним із найпоширеніших випадків зловживання процесуальним правом на подачу клопотань варто визнати подачу клопотань про зупинення провадження у справі. Так, ст. 79 ГПК передбачає дві підстави для обов'язкового зупинення провадження у справі, якими є такі: по-перше, неможливість розгляду цієї справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи, що розглядається іншим судом; по-друге, звернення господарського суду із судовим дорученням пронадання правової допомоги до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави. Ч. 2 ст. 79 закріплює випадки факультативного зупинення провадження у справі, зокрема зазначається, що господарський суд має право зупинити провадження у справі за клопотанням сторони, прокурора, який бере участь в судовому процесі або за своєю ініціативою у таких випадках:

1) призначення господарським судом судової експертизи;

2) надсилання господарським судом матеріалів прокурору або органу досудового розслідування;

3) зміни однієї зі сторін її правонаступником.

Судова практика свідчить, що з огляду на можливість зловживання процесуальними правами у господарському судочинстві найчастіше використовуються обов'язкові підстави для зупинення провадження у справі, а також зупинення провадження у зв'язку із призначенням судової експертизи.

Передусім звертає на себе увагу така підстава, як зупинення провадження через неможливість розгляду справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи, що розглядається іншим судом. У такому разі слід розрізнити дві ситуації: по-перше, зупинення провадження може відбуватися на час розгляду апеляційної чи касаційної скарги у цьому ж провадженні, тобто йдеться про можливість зупинення провадження у справі судом першої інстанції на час розгляду апеляційної скарги на проміжну ухвалу суду; по-друге, йдеться про можливість зупинення провадження у справі до розгляду іншої справи в порядку господарського чи іншого виду судочинства, що унеможлиблює розгляд справи в господарському суді. Це пов'язано із правилами судової преюдиції. Як зазначається у правовій позиції, викладеній в одній з постанов ВГСУ, для вирішення питання про зупинення провадження у справі господарському суду слід у кожному конкретному випадку з'ясувати, як пов'язана справа, яка розглядається господарським судом, зі справою, що розглядається іншим судом; чим зумовлюється неможливість розгляду справи. Пов'язаність справ полягає у тому, що рішення іншого суду, який розглядає справу, встановлює обставини, що впливають на збирання та оцінку доказів у цій справі (факти, що мають преюдиціальне значення). Ці обставини повинні бути такими, що мають значення для конкретної справи. Неможливість розгляду справи до вирішення справи іншим судом полягає в тому, що обставини, які розглядаються іншим судом, не можуть бути встановлені господарським судом самостійно у цій справі. Йдеться про те, що господарський суд не може розглянути певну справу через обмеженість своєї юрисдикції щодо конкретної справи внаслідок непідвідомчості, обмеженості пред-

метом позову, неможливості розгляду тожної справи, певної черговості розгляду вимог [6, с. 4].

Одним із поширених прикладів застосування такого способу затягування процесу слід визнати, безперечно, подачу відповідачем у справі паралельного позову про визнання правочину, яким позивач обґрунтовує свої вимоги, недійсним. З цього приводу ВГСУ зазначає у п. 2.17 ПП ВГСУ від 29.05.2013 р. № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними», що якщо спір про визнання недійсним правочину (господарського договору) вирішується водночас із розглядом іншим судом іншої справи, позовні вимоги в якій ґрунтуються на цьому ж правочині (про стягнення коштів, витребування майна тощо), то наведене згідно з ч. 1 ст. 79 ГПК з урахуванням обставин конкретної справи є підставою для зупинення провадження у такій іншій справі до закінчення розгляду справи про визнання правочину (господарського договору) недійсним. У юридичній практиці дисертанта траплялися такі випадки зупинення провадження у справі до розгляду іншої справи з метою затягування судового розгляду:

1) зупинення провадження у справі за позовом, вимоги якого ґрунтуються на певному правочині, до розгляду справи про визнання такого правочину недійсним [7, с. 3];

2) зупинення провадження у справі про зняття арешту з майна до розгляду справи про визнання права власності на зазначене майно [8, с. 2];

3) зупинення провадження у справі про стягнення штрафних санкцій до розгляду позову про стягнення основного боргу, що пов'язаний із встановленням його наявності та розміру [9, с. 2];

4) зупинення провадження у справі за позовом про стягнення штрафу за неправильно зазначену у накладній масу вантажу до розгляду позовної заяви про стягнення збитків, спричинених в результаті нестачі вантажу, який перевозився за залізничною накладною [10, с. 2];

5) зупинення провадження у справі про визнання недійсним договору поруки до розгляду позову про тлумачення змісту правочину [11, с. 3];

6) зупинення провадження у справі за позовом про зняття арешту з майна до вирішення двох справ про визнання недійсним договорів застави [12, с. 3];

7) зупинення провадження у справі про визнання недійсним правочину про відбір в односторонньому порядку відповідачем природного газу позивача до розгляду справи про визнання за відповідачем права власності на природний газ [13, с. 2] тощо.

Крім того, підставою для зупинення провадження визнавалося, наприклад, *скасування* судом вищої інстанції із направленням справи на новий розгляд рішення суду, що мало преюдиційний характер для провадження, про зупинення якого подане клопотання, або *апеляційний чи касаційний перегляд такого рішення*, його перегляд за нововиявленими обставинами. Також зупинення провадження у справі до розгляду іншої справи можливе у разі, якщо неможливість розгляду зумовлена передачею матеріалів справи до судів вищих інстанцій з огляду на оскарження проміжних ухвал. Зупинення провадження може використовуватися також і з метою перешкодження можливості порушення виконавчого провадження, наприклад, коли провадження у господарській справі з розгляду заяви про видачу наказу суду на виконання судового рішення зупиняється до розгляду апеляційної скарги на ухвалу про затвердження мирової угоди у цій справі [14, с. 2].

Зазначені види зловживань, як правило, використовуються системно, що спричинює кількарізові зупинки провадження в судах декількох інстанцій в межах однієї справи. У такому разі особа подає апеляційну скаргу з метою зупинення провадження в суді першої інстанції, а надалі, після порушення апеляційного провадження, подає касаційну скаргу на яку-небудь процедурну ухвалу суду апеляційної інстанції або за змовою така скарга подається, наприклад, третьою особою, іншим кредитором у справі про банкрутство тощо, що має наслідком зупинення апеляційного провадження до розгляду касаційної скарги. Зазначені приклади також траплялися в практиці дисертанта [15, с. 3]. На практиці такі злагоджені дії можуть затягнути розгляд первісної справи на дуже тривалий термін.

Іншою підставою для зупинення провадження є необхідність звернення господарського суду із судовим дорученням до іноземного суду про надання правової допомоги з огляду на сказане зловживання процесуальними правами можуть полягати у штучному вступі у справу сторони – іноземної юридичної особи, що в подальшому створює необхідність комунікації з нею, що також затягує розгляд справи. Так, в одній зі справ відповідач порушив в іншому суді провадження щодо недійсності правочину, на якому ґрунтувалися вимоги позивача, що спричинило зупинення розгляду первісної справи. Надалі у справу, порушену відповідачем за первісним позовом, у якості третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, вступила іноземна особа, що викликало необхідність її належного повідомлення про дату та час судового засідання шляхом звернення із судовим дорученням про вручення за кордоном судових документів до компетентного органу іноземної держави, що стало підставою для зупинення провадження у справі. У подальшому позивач за другим позовом може навіть відмовитися від позову задля того, щоб не витратити кошти, проте необхідність повідомлення іноземної юридичної особи у такому випадку залишається, що може значно затягнути судовий розгляд справ на невизначений строк [16, с. 2].

Ще однією підставою для зупинення провадження є проведення експертизи. Варто зазначити, що у деяких випадках особи з метою затягування судового розгляду через використання процедури зупинення провадження вдаються до досить екзотичних видів експертиз. Наприклад, практиці відомі випадки, коли представником сторони заявлялося клопотання про призначення у справі семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення з метою з'ясування значення поняття «кредитний договір», що містилося у договорах поруки, оскільки у зв'язку з відсутністю чіткого формулювання цього поняття по суті поручитель був введений в оману щодо предмета поруки [11, с. 2].

У контексті проблематики, що розглядається, особливої уваги заслуговує питання можливості призначення експертизи з питань права або так званої правової екс-

пертизи, що неоднозначно оцінюється у літературі. Загальноприйнятим вважається постулат про те, що предметом експертизи не можуть бути питання права [17, с. 509]. Зазначене пов'язане із тим, що суддя сам є фахівцем та експертом у галузі права, а тому має відповідну кваліфікацію у сфері права, щоб бути здатним самостійно вирішити усі правові питання, що виникають під час розгляду справи. Попри зазначене, практиці відомі випадки зупинення провадження через призначення судової правової експертизи. Так, ухвалою Рівненського апеляційного господарського суду від 08.11.2016 р. було зупинено провадження у зв'язку із призначенням судової науково-правової експертизи, адже для проведення останньої матеріали господарської справи № 918/341/16 направляються до Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Однак у цей період часу неможливо проводити процесуальні дії. На наш погляд, зазначена практика є суперечливою та не має нормативного обґрунтування. Проте варто звернути увагу на той факт, що раніше судді могли відмовляти у проведенні такої експертизи з наведених нами підстав недоцільності проведення правової експертизи, але наразі Проект ГПК відкриває нові можливості для процесуальних зловживань, адже прямо визначає можливість проведення експертизи з питань права. Так, відповідно до ч. 1 ст. 71 Проекту ГПК як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. На наш погляд, зазначене нововведення розширює можливості зловживання процесуальними правами для учасників судового провадження.

Найтипівішим прикладом таких зловживань є зловживання правом на оскарження так званих проміжних або поточних ухвал суду, тобто ухвал, які не є заключними. Варто погодитися із тим, що за таких обставин зловживання засновані на використанні положень процесуального закону, що зобов'язують суд, який ухвалив судовий акт, передати справу у разі надходження скарги на такий акт до суду

вищої інстанції. У такому разі питання про долю поданої скарги до вирішення справи вищим судом не може бути розглянутим судом, що ухвалив оскаржуваний судовий акт через те, що скарга перебуває на розгляді у вищому суді [18, с. 202]. З огляду на це виникає питання, який суд має бути наділений повноваженнями щодо вирішення питання про прийнятність скарги до суду вищої інстанції: суд, який виніс оскаржувану ухвалу, чи суд вищої інстанції, якому ця ухвала адресована. У літературі трапляються різні погляди щодо цього питання, відповідно до чого можна виокремити кілька підходів. Так, прихильники першого підходу вважають, що суд першої інстанції не повинен мати жодних повноважень щодо визначення прийнятності та оцінки апеляційної скарги, адже ситуація, за якої суд першої інстанції має повноваження щодо вирішення питання прийнятності апеляційної скарги на своє рішення суперечить принципу неупередженості суддів [19, с. 101]. Відповідно до другого підходу наділення суду першої інстанції деякими повноваженнями щодо прийнятності апеляційної скарги може суттєво підвищити ефективність цивільного судочинства за рахунок відсіювання апеляційних скарг, які явно не відповідають вимогам закону. Так, О.О. Перекрестная вважає за доцільне закріпити у законодавстві поряд із повноваженням господарського суду залишати без задоволення скаргу на процесуальний документ, дія якого на момент оскарження вичерпана, та подання скарги на процесуальний документ, який у справі не ухвалювався, додавши відповідну скаргу до матеріалів справи та зазначивши про це в описовій частині рішення, прийнятого по суті справи (або в ухвалі, якою закінчується розгляд справи) [20, с. 133].

На наш погляд, в обох випадках законодавчої регламентації існують ризики. Так, у випадку, коли суд першої інстанції не має жодних повноважень щодо оцінки прийнятності апеляційної скарги, то навіть у випадку, коли скарга є явно непринятною, суд, який ухвалив судовий акт, що оскаржується, зобов'язаний передати справу разом зі скаргою до суду відповідної перевіркою інстанції, який лише і має право вирішувати, чи може така скарга

бути ним прийнята. Це призводить до ситуацій, коли особи, що зацікавлені в затягуванні судового процесу, оскаржують абсолютно всі ухвали, навіть ті, які очевидно не підлягають оскарженню [18, с. 202]. З іншого боку, якщо наділити суд першої інстанції правом вирішувати питання щодо прийнятності апеляційних скарг, то не виключено, що особи, які отримують ухвали про відмову у прийнятті таких скарг, будуть надалі оскаржувати вже ці ухвали в апеляційному порядку, що аналогічно призведе до можливих зловживань та затягування процесу.

Відповідно до ст. 91 ГПК апеляційна скарга подається через місцевий господарський суд, який розглянув справу (ч. 2). Місцевий господарський суд у триденний термін надсилає одержану апеляційну скаргу разом зі справою, а у випадках, передбачених ч. 3 ст. 106 цього Кодексу, – копіями матеріалів справи відповідному апеляційному господарському суду. Водночас звернемо увагу на положення ч. 2 ст. 106 ГПК, згідно з яким у разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, місцевий господарський суд повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню. Таким чином, бачимо, що суд першої інстанції за загальним правилом не має повноважень щодо перевірки апеляційної скарги на відповідність вимогам її прийнятності, а лише повинен передати відповідну апеляційну скаргу до суду вищої інстанції. Винятками є випадки, коли особою подається скарга на ухвалу, що не може бути оскаржена окремо від рішення суду, адже у такому випадку суд першої інстанції самостійно, без передачі справи до апеляційного суду, повертає апеляційну скаргу такій особі. Щодо касаційного оскарження рішень господарського суду, то відповідно до чинного законодавства касаційна скарга подається до ВГСУ через апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення чи постанову, а останній зобов'язаний невідкладно надіслати скаргу разом зі справою до ВГСУ (ст. 109 ГПК).

Варто зауважити, що окреслений підхід буде змінений із прийняттям Проекту ГПК. Відповідно до ст. 258 Проекту ГПК апеляційна скарга подається безпосеред-

ньо до суду апеляційної інстанції. Згідно із ч. 5 ст. 261 Проекту ГПК апеляційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом апеляційної інстанції також, якщо скаргу подано в інший спосіб, ніж до суду апеляційної інстанції (п. 3), скаргу подано на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду (п. 4). Водночас відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 262 Проекту ГПК суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у справі, якщо апеляційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає апеляційному оскарженню. Щодо витребування матеріалів справи, то відповідно до ч. 4 ст. 263 Проекту ГПК в ухвалі про відкриття апеляційного провадження зазначається строк для подання учасниками справи відкликання на апеляційну скаргу та вирішується питання про витребування матеріалів справи. Як бачимо, підхід до процедури порушення апеляційного та касаційного провадження був кардинально змінений, по-перше, за рахунок закріплення правила про безпосередню подачу апеляційних скарг до апеляційного суду та зосередження всіх повноважень щодо вирішення питання про прийнятність апеляційної скарги в компетенції апеляційного суду; по-друге, за рахунок передачі питання про витребування матеріалів справи до компетенції апеляційного суду. На наш погляд, зазначені зміни є вдалим та сприятимуть оперативності господарського судочинства, адже у такому разі подача апеляційної скарги не тягтиме за собою автоматичну передачу справи до суду апеляційної інстанції, натомість суд апеляційної інстанції буде вирішувати питання про витребування матеріалів справи самостійно вже після відкриття провадження у справі, що нівелюватиме поширені нині випадки подачі скарг, які не відповідають вимогам закону з автоматичною їх передачею разом із матеріалами справи до суду апеляційної інстанції. Аналогічно вирішене питання і щодо касаційного провадження (ст. 290; п. 2 ч. 4 ст. 293; п. 1 ч. 1 ст. 294; ч. 1 ст. 295; ч. 2 ст. 305 Проекту ГПК).

Варто зазначити, що аналіз практики ВГСУ дозволяє зробити висновок, що останній підходить до зазначеної проблеми досить широко і фактично розглядає як

зловживання процесуальними правами з використанням процедури оскарження досить широке коло процесуальних дій.

По-перше, найчастіше зловживанням правом на оскарження визнаються випадки багаторазового подання апеляційних або касаційних скарг на судові рішення, які вже переглянуті відповідно в апеляційному або в касаційному порядку. Судовій практиці відомі випадки, коли сторона подавала касаційні скарги багаторазово, попри відмову у відкритті касаційного провадження ВГСУ та роз'яснення про неможливість наступної подачі аналогічних скарг. Так, в ухвалі від 13.03.2012 р. ВГСУ, відмовляючи заявнику у відкритті касаційного провадження, відзначив, що, як вбачається з матеріалів справи, постановою Рівненського апеляційного господарського суду від 10.01.2011 р. у справі № 13/525-10 переглянута в касаційному порядку й за результатами розгляду ВГСУ винесено постанову від 16.03.2011 р. про залишення вказаної постанови апеляційної інстанції без змін. Чинним процесуальним законодавством повторний касаційний перегляд судових рішень не передбачений. ВГСУ вважає за необхідне звернути увагу скаржника на те, що ухвалами касаційної інстанції від 15.06.2011 р. та 25.07.2011 р. у даній справі ТОВ «Хмельницькбудінвест» вже було відмовлено в прийнятті аналогічної касаційної скарги з мотивів, наведених вище. Ця обставина залишена ТОВ «Хмельницькбудінвест» поза увагою, що, на думку ВГСУ, свідчить про зловживання особою своїм правом.

По-друге, часто як зловживання процесуальними правами ВГСУ розглядає оскарження ухвал, що не можуть бути оскаржені відповідно до норм ГПК. Так, в ухвалі від 02.06.2010 р. ВГСУ, відмовляючи заявнику у прийнятті касаційної скарги на ухвалу про прийняття апеляційної скарги, зазначив, що відповідно до приписів ст. 129 Конституції України, ст. 12 Закону України «Про судоустрій України», ст. 22 ГПК України сторони мають право оскаржувати судові рішення господарського суду лише у випадках і порядку, передбачених процесуальним законом. Можливості оскарження ухвали про прийняття апеляційної скарги ГПК не передбачено. Згідно з п. 7 Інформаційного листа ВГСУ від 15.03.2010 р.

№ 01-08/140 «Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві» у вирішенні питань, пов'язаних з поданням апеляційних та касаційних скарг на ухвали господарського суду, які не підлягають оскарженню, судам слід враховувати правову позицію ВСУ, викладену в його Інформаційному листі від 10.09.2008 № 3.2-2008, в абз. 3 якого зазначається, що відповідно до п. 12 постанови пленуму ВСУ від 13.06.2007р. №8 «Про незалежність судової влади» оскарження ухвал або інших процесуальних актів суду, якими не завершується провадження у справі (про прийняття заяв і скарг до розгляду, про призначення судових засідань, про виклик осіб, про витребування документів та інших доказів тощо), крім випадків, прямо передбачених процесуальним законом, не допускається.

По-третє, зловживанням процесуальними правами ВГСУ також визнає оскарження документів, які ніколи не ухвалювалися, або відсутні у справі. Так, в ухвалі від 05.11.2013 р. ВГСУ зазначив, що, як вбачається з резолютивної частини касаційної скарги від 09.10.2013 р., скаржник просить скасувати постанову Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 01.10.2013 р., однак оскаржувана постанова відсутня в матеріалах справи та не зазначена у внутрішньому описі матеріалів справи. За таких обставин оскарження зазначеної постанови не має сенсу, оскільки чинним процесуальним законодавством не передбачено можливості оскарження неіснуючого в матеріалах справи судового рішення. На підставі зазначеного ВГСУ визнав у цій справі зловживання процесуальними правами, спрямоване на свідоме невиправдане затягування судового процесу, що порушує права інших учасників цього процесу та вимоги ЄКПЛ та ГПК, тому визнав законними дії суду апеляційної інстанції, який своєю ухвалою повернув касаційну скаргу на процесуальний документ, який не ухвалювався та відсутній у справі з посиланням на ст. 6 ЄКПЛ та ч. 3 ст. 22 та ст. 86 ГПК, зазначивши, що така ухвала про повернення касаційної скарги оскарженню не підлягає. На підставі цього ВГСУ відмовив у прийнятті касаційної скарги.

На наш погляд, у зазначеному випадку ВГСУ вийшов за межі своїх повноважень та припустився явно довільного тлумачення норм процесуального законодавства, адже ГПК не передбачає можливості апеляційного суду повертати касаційну скаргу у жодних випадках. Норма щодо повноважень повертати апеляційну скаргу передбачена для суду першої інстанції лише тоді, коли подається скарга на ухвалу, що не підлягає оскарженню. З огляду на зазначене вважаємо помилковим таке вільне трактування норм господарського процесуального законодавства, що фактично призводить до необмеженої судової дискреції та свавілля. Через це варто погодитися із позицією О.О. Перекрестної стосовно перевищення ВГСУ своїх повноважень під час надання роз'яснень у п. 5-1 постанови пленуму ВГСУ України від 17.05.2011 р. № 7 «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України» щодо можливості судом першої інстанції повертати апеляційні та касаційні скарги у певних випадках, що прямо не визначені законом (коли такі скарги подані багаторазово тим самим учасником судового процесу на те саме судове рішення місцевого господарського суду, яке вже перевірено в апеляційному чи касаційному порядку, або подана скарга на процесуальний документ, який не ухвалювався та відсутній у справі тощо), які надають нові, не передбачені ГПК повноваження судам з обґрунтуванням їх доцільності заради протидії зловживанню процесуальними правами [20, с. 133].

Висновки і пропозиції. Ключовим з позиції боротьби із процесуальними зловживаннями є також закріплення принципу розумності строків розгляду справи судом (п. 10 ч. 2 ст. 2 ГПК), що також потребує законодавчого роз'яснення. На наш погляд, визначення розумних строків, що міститься у ст. 114 ГПК, мають стосуватися не суто процесуальних строків, які надаються сторонам для вчинення процесуальних дій, а саме службових строків. З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне ст. 114 ГПК виключити та доповнити ГПК ст. 18-1 «Розумність строків розгляду справи судом» таким змістом:

1) під час провадження у справі кожна процесуальна дія та кожне процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті судом в розумні строки;

2) строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, та відповідає завданню господарського судочинства з урахуванням обставин справи;

3) закріплено такі критерії визначення розумності строків провадження:

– складність справи, що визначається з урахуванням кількості учасників справи, особливостей предмета спору, часу, необхідного для вчинення певних процесуальних дій тощо;

– поведінка учасників справи та їх представників;

– поведінка державних органів та суду;

– значення розгляду справи для сторін;

4) суд зобов'язаний запобігати порушенню розумних строків судового розгляду та вживати заходів щодо осіб, які вдаються до зловживань процесуальними правами та інших дій, спрямованих на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення.

Список використаної літератури:

1. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції: постанова пленуму ВГСУ від 26.12.2011 р. № 18. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11>.
2. Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві: інформаційний лист ВГСУ від 15.03.2010 р. № 01-08/140. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_140600-10.
3. Папазова та інші проти України: рішення ЄСПЛ у справі від 15.03.2012 р., § 29 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_800.
4. Union Alimentaria Sanders S. A. v. Spain, 07 July 1989. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57618>.
5. Постанова ВГСУ від 09.04.2013 р. у справі № Б-50/14-09. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30637215>.
6. Постанова ВГСУ від 19.07.2016 р. у справі № 924/212/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59137837>.
7. Ухвала Господарського суду Черкаської області від 02.06.2015 р. у справі № 925/833/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44483160>.
8. Ухвала Господарського суду Хмельницької області від 24.11.2014 р. у справі № 918/500/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41516565>.
9. Ухвала Господарського суду м. Києва від 31.05.2016 р. у справі № 910/8036/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58042713>.
10. Ухвала Господарського суду Донецької області від 29.05.2012 р. у справі № 5006/23/80/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24927716>.
11. Ухвала Рівненського апеляційного господарського суду від 09.02.2017 р. у справі № 918/341/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64801917>.
12. Ухвала Господарського суду Хмельницької області від 02.04.2015 р. у справі № 924/96/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43383900>.
13. Ухвала Господарського суду м. Києва від 24.06.2015 р. у справі № 910/10190/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45530300>.
14. Ухвала Господарського суду Запорізької області від 18.04.2016 р. у справі № 24/25-908/5753/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57253032>.
15. Ухвала Донецького апеляційного господарського суду від 23.01.2017 р. у справі № 908/1891/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64201663>.
16. Ухвала Господарського суду Луганської області від 24.04.2017 р. у справі № 913/473/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66226259>.
17. Курс цивільного процесу: підручник / за заг. ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2001. 509 с.
18. Приходько А.И. Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах: актуальные вопросы судебного правоприменения. М.: Волтерс Клувер, 2006. 202 с.
19. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві. Х.: Слово, 2015. 101 с.
20. Перекрестная О. О. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. К., 2014. 133 с.

Базилевский С. Б. Функциональные злоупотребления процессуальными правами в хозяйственном процессе

Статья посвящена функциональным злоупотреблениям процессуальными правами, которые являются наиболее численной группой среди всех злоупотреблений, связанных с затягиванием рассмотрения хозяйственных дел. Критически проанализировано судебную практику хозяйственных судов всех инстанций и раскрыты правовые позиции указанных судебных учреждений. Освещены научные взгляды и раскрыты авторские рассуждения по решению данной проблемы.

Ключевые слова: функциональные злоупотребления, процессуальные права, хозяйственный процесс, затягивание судебного рассмотрения, судебная практика.

Bazylevskyy S. Functional abuse of procedural rights in the economic process

The article is devoted to functional abuse of procedural rights, which are the most numerous group among all abuses associated with delaying the consideration of business cases. The judicial practice of economic courts of all instances is critically analyzed and the legal positions of the indicated judicial institutions are disclosed. The scientific views are enlightened and the author's reasoning on solving this problem is disclosed.

Key words: functional abuse, procedural rights, economic process, delay of judicial examination, judicial practice.